

Peer reviewed article

Opplevelser i relativt urørt natur med få andre folk

Vegard Gundersen¹, David N. Barton² og Berit Köhler¹

¹ Norsk institutt for naturforskning, Vormstuguvegen 40, 2624 Lillehammer

² Norsk institutt for naturforskning, Gaustadalléen 21, 0349 Oslo

Ingress

Denne artikkelen gir en oversikt over omfattende nordamerikansk litteratur knyttet til naturopplevelser i avsidesliggende områder. Bakgrunnen for dette er nye takter i norsk naturforvaltning. Naturreservater og nasjonalparker skal ikke bare verne natur og landskap, men skal også ta vare på bruk og opplevelse. Dette krever en langt mer aktiv forvaltning med sonering, tilrettelegging og reguleringer. Spørsmålet er hva slike relativt urørte områder kan bidra med av naturopplevelser, og hvordan forvaltningen kan bidra til å ivareta dette?

English title: Nature experiences in wilderness areas

Abstract

This article presents a literature study of the comprehensive amount of North-American wilderness research. In recent years there has been a paradigm shift in national park policy and management in Norway from nature protection towards wise tourism use of the areas. A national branding strategy for National Park (NP) tourism and a program for development of local visitor strategies for NPs in Norway was presented in 2015 with the ambition to bolster local economies through tourism development in and around NPs while maintaining conservation interests. This implies a much more active visitor management approach, including different measurements and spatial zoning that take care of the spectrum of users to these areas. The core question is what kind of nature experiences these relatively wild areas offer for the users, and how management can safeguard the experience values. The literature study describes and discusses factors associated with a wilderness experience and identifies a list of factors that are often mentioned in research studies. We concluded, however, that wilderness experience can be interpreted as a relative size, depending on the users' experiences, expectations and something that stands in contrast to a more usual experience. Thus, wilderness experience will not only take part in large areas of INON areas, but also smaller non-developed wilderness-like areas in urban and peri-urban areas.

Keywords: Crowdedness, wilderness, nature experiences, recreation, sense of place

Innledning

I et globalt perspektiv er villmarksområder ment å representere den siste rest av opprinnelig natur, uberørt av sivilisasjon og utvikling. I de fleste tilfeller er dette misvisende, fordi områdene har blitt utnyttet og utforsket over lang tid. Dette vil si at villmark er en kulturell og politisk ide. En annen viktig faktor er at denne ideen er «toppstyrt» i den forstand at vern av slike områder initieres på nasjonalt sentralt nivå, og at ideen om vern ofte passer dårlig med hvordan de lokale bruker og utnytter områdene (Rybråten 2013, Saarinen 2018). Dette er en relevant og en sterk kritikk mot villmarksbegrepet som på mange måter har underminert begrepets innhold over tid. Samtidig må vi erkjenne at folks preferanser og gode opplevelser i natur i stor grad er styrt av i hvilken grad man opplever miljøet som opprinnelig, at det er få spor etter mennesket og også få andre besøkende. I en tid der det er «moderne» å tilrettelegge natur over store arealer for bruk i turisme og friluftsliv, kan det være grunn til å «avsikre revolveren»

og også være mer bevisst på konsekvensene av dette. Kan det noen ganger være et godt og enklere alternativ og ikke tilrettelegge i det hele tatt?

Det har lenge vært slik at urørt natur er noe som hører til i naturreservater eller i små områder med mye biologisk mangfold. Verneforskriftene viser alltid til slike naturverdier. Samtidig er det mange som bruker områdene, fordi de gir gode opplevelser og har stor etterspørsel i befolkningen. Verneområder er i ferd med å åpne opp for mer bruk, og Miljødirektoratet har initiert nye merkevare- og besøksstrategier for norske nasjonalparker og store verneområder. Det er også større bevissthet om at relativt urørt natur innehar store opplevelseskvaliteter for friluftsliv og turisme, og det er blant annet vernet skogområder etter «Særskilt vern av friluftsområder i Osloområdet etter markalovens § 11». Dette særskilte vernet har opplevelsesverdiene som primære hensikt, og metodikken for definisjonen av områdene tar utgangspunkt i elementer og naturmiljø som er hyppig forekommende i urørte skoger (Gundersen mfl. 2011, 2012). Allerede på 1970-tallet var det debatter rundt opprettelse av landskapsvernområde i store deler av Osloområdet, men forvaltningen av marka ble heller lagt inn som en forskrift etter §17B i Skogbruksloven i 1977 (Gundersen mfl. 2015). I dag er ca. 6 % av Osloområdet vernet etter naturmangfoldloven. Det er samtidig blåst liv i ny debatt om opprettelse av nasjonalpark i Østmarka. En slik urban nasjonalpark vil åpne opp for helt nye muligheter for opplevelser knyttet til urørthet og villmark. Dette må også sees i lys av en internasjonal trend rundt «rewilding», der dyrelivet inntar nye arealer og der naturlige prosesser i større grad styrer utviklingen av områdene (Kowarik 2018).

Villmark som begrep er brukt i en rekke vitenskapelige studier i Skandinavia, også i den senere tid. På Island har det vært en rekke studier som viser etterspurt natur blant tilreisende turister, og i hvilken grad utbygging og tilrettelegging virker inn på disse opplevelsene (Sæþórsdóttir 2010a, b, 2013, Sæþórsdóttir mfl. 2011, Sæþórsdóttir & Saarinen 2016). Fra Finland har Hallikainen gjennomført et nasjonalt studie av betydning og preferanser folk har for villmark (Hallikainen 1998). Det er også i Finland i senere tid gjennomført en rekke studier knyttet til betydningen av villmarksarealer for turisme (Saarinen 2005, 2007, 2013, 2016). I Sverige er det også gjennomført noen studier som har relevans for villmarksbegrepet (for eksempel Fredman & Emmelin 2001, Raadik mfl. 2010). Vi mener dette er studier som viser at temaet fortsatt er høyaktuelt.

Vi vil i denne artikkelen oppsummere kunnskap knyttet til opplevelse av relativt urørt natur. Vi ønsker å utforske nærmere hvilke typer arealer som kan inneha opplevelser av urørt natur. Hypotesen er at det er en gruppe brukere som søker seg vekk fra veger, merkede stier og tilrettelegging, og hvis så er tilfelle, hva er motivasjonen for en slik atferd? Ønske om opplevelse av stillhet og ro i naturomgivelser går igjen i alle brukerundersøkelser, og er for mange en viktig del av den optimale opplevelsen (Odden 2008). Samtidig viser mer enn 60 preferanseundersøkelser fra Norden at turfolk ønsker i stor grad skog uten spor etter hogst, veger og bygninger (Gundersen & Frivold 2008). Hva bunner denne motivasjonen og disse preferansene i? For å svare på denne type spørsmål sikter vi oss inn på nordamerikansk forskning knyttet til «wilderness areas» og som vi i denne artikkelen benevner som villmarksområder (Cole 2011).

Årsaken til at vi sikter oss inn på nordamerikansk forskning er den omfattende forskningen som er direkte relatert til de mest urørte og mest avsidesliggende områdene i landskapet, mens i Europas «brukslandskaper» er forskningen mer relatert til integrert bruk og vern slik vi leser det. Villmarksbegrepet har historisk sett hatt langt mindre betydning i Europa enn i Nord-Amerika, og er også et omstridt begrep (se diskusjon Cronon 1998, Skjeggedal & Arnesen 2005).

Tanken om villmark har lang tradisjon og står sterkt i Nord-Amerika, og har sine røtter i koloniseringen av ukjente områder for kolonistene («white spots on the map»). Villmarkstenkere som Henry David Thoreau, Ralph Waldo Emerson, John Muir, og Aldo Leopold beskriver de opphøyde opplevelsene man hadde med å bo, vandre, jakte, fiske eller forvalte slike områder (Nash 1967). Men koloniseringen og nedbyggingen av naturarealene gikk raskt, og myndighetene ønsket etter hvert å bevare områder mot denne utviklingen. Dette var områder som hadde opplevelseskvaliteter som var truet (Dustin & McAvoy 1982). Det som startet med vern av de første spektakulære nasjonalparker slik som Yellowstone (1889) og Yosemite (1890), endret karakter utover på 1920-tallet med vern av store villmarksområder (første ble opprettet i 1924). Disse områdene inneholdt landskapskvaliteter som er spesielt knyttet til urørthet, de er som oftest lokalisert langt fra tyngre tekniske inngrep, og de skal gi mulighet for

villmarksopplevelser. Forskningen begynte tidlig å dokumentere opplevelsesverdier i disse områdene knyttet til tanker, refleksjoner, stemninger og følelser de besøkende har, og også de endringene besøk i slike områder gir i forhold til holdninger, preferanser, og sanseopplevelser. Forskningen startet på 1950-tallet, men var spesielt viktig utover på 1960-tallet (e.g. Lucas 1964a, Burch 1966, Cole & Williams 2012). Ved å se nærmere på disse pionerstudiene får vi et godt inntrykk av hva forskningen var opptatt av på den tiden i forhold til tema, tilnærminger og metoder. Mange av studiene handler om karaktertrekk av brukerne; hva de gjør på turen, deres opplevelser, holdninger og preferanser. De første forskerne som jobbet med dette temaet hadde klare ideer om at villmarksopplevelse var noe unikt og de var bekymret for at denne opplevelsen var i ferd med å bli sjelden og truet, og at aktiv forvaltning var helt nødvendig for å ta vare på denne type opplevelse (f.eks. vern, reguleringer, restriksjon antall, forbud telting osv.) og at forskning var helt nødvendig for å finne de gode svarene på hvordan områdene skulle forvaltes (Burch 1981).

Forskningen innenfor dette temaet har vedvart helt opp til i dag, og har vært viktig for utvikling av en rekke teorier og hypoteser knyttet til folks bruk og ønsker for opplevelsesmiljø, også i Norden (Aasetre & Gundersen 2012). Forskningstilnærmingen har i en rekke artikler vært sterkt kritisert for å være normativ (Aasetre & Gundersen 2012). Hovedformålet med denne artikkelen er å gjennomgå den omfattende nordamerikanske forskningen knyttet til opplevelsesverdier i villmarksområder, og avlede anbefalinger for forvaltning av urørte avsidesliggende områder i Norge. En underliggende forutsetning her er at folks bruk og preferanser for natur er ganske ulike, og lar seg ordne langs et spekter som spenner fra urørt natur til natur i bymiljø. Det er mange studier som viser at en slik antakelse er relevant (se f.eks. Vistad & Vorkinn 2012, Gundersen mfl. 2015). Vi har lagt opp artikkelen slik at vi først beskriver de viktige faktorene for naturopplevelse. Dette er gjerne faktorer som har relevans for alle typer naturomgivelser, men som i særlig grad er relatert til den mest urørte delen av en gradient som spenner fra det mest urbane til det mest urørte. Vi har så langt det har vært mulig forsøkt å referere til vitenskapelige publikasjoner i internasjonale tidsskrift. Vi ønsker i artikkelen å besvare følgende forskningsspørsmål:

- 1) Hvilke motivasjoner har de besøkende for å oppsøke relativt urørte naturområder, og hvilke opplevelser har de der?
- 2) Hva skal inngå i rammen for gode opplevelser i relativt urørte områder?
- 3) Hvordan kan man ta vare på denne opplevelsen gjennom forvaltningen av området?
- 4) I hvilken grad kan denne type opplevelser karakteriseres som en kontrastopplevelse?

Kvigtinden, Børgefjell

Foto: Vegard Gundersen

Litteraturoversikt over villmarksopplevelse

Litt om begrepsbruk og definisjoner

Villmark kan defineres veldig konkret gjennom begrepet inngrepsfrie naturområder (INON). Dette begrepet har i Norge hentet inspirasjon fra Nord-Amerika, og definisjonen bygger på avstand til nærmeste tekniske inngrep (Bruun & Gabrielsen 1970). Villmarkspregede områder er områder fem kilometer eller mer fra tyngre tekniske inngrep, og tyngre tekniske inngrep er definert gjennom en lang liste av tiltak og infrastruktur. Tyngre tekniske inngrep kjennetegnes av at de må være av en viss størrelse, varige og ikke midlertidige konstruksjoner og tiltak. Veier blir eksempelvis sett på som varige inngrep, men hvis de etter noen tiår ikke vedlikeholdes og gror igjen - regnes de vanligvis ikke som tyngre tekniske inngrep. Turisthytter defineres ikke som tyngre tekniske inngrep. Årsaken til dette er ikke opplagt, men «tyngre tekniske inngrep» inkluderer ikke objekter som hører til kulturhistorien slik som for eksempel setrer, skogskoier og fjellstuer.

Norsk friluftsliv bygger på en tradisjon av enkel bruk som også har kulturhistoriske røtter knyttet til overnatting i utmark, og turisthyttene settes dermed inn i en slik tradisjon. Skjeggedal & Arnesen (2005) hadde i samme tidsskrift en grundig gjennomgang av INON begrepet, og var kritiske til indikatorsettet og betydningen av registreringen. Opplevelseskvaliteter var lite diskutert som en del av denne artikkelen, selv om opplevelsesdimensjonen var viktigste årsak til opprettelsen av villmarksområder i Nord-Amerika. Vi støtter konklusjonene i artikkelen Skjeggedal & Arnesen (2005) på de premissene de diskuterte INON begrepet, men vi har her fokus på opplevelsesverdiene i denne type områder.

Vi bruker «villmarksområder» som navn og begrep i denne artikkelen, fordi dette henspiller seg direkte til «wilderness areas» som så å si alle forskningsartiklene vi refererer til bruker som benevnelse. Vi bruker derfor villmarksopplevelse som et ord og begrep, men som vi har diskutert over er dette definert som en relativ opplevelse i den mest urørte enden av skalaen urban-natur og vil dermed avhenge stort fra individ til individ. Villmark i vår artikkel er med andre ord ikke knyttet til en teknisk definisjon slik som INON, men heller en relativ størrelse knyttet til en rekke spesielle dimensjoner og faktorer i det som inngår i en helhetlig opplevelse. Likevel, de fleste av de studiene som det refereres til her er utført i villmarksområder som ville ha tilfredsstilt en teknisk INON definisjon. Forskingen har sett på hvordan omgivelsene og den fysisk-biologiske, sosiale og forvaltningsmessige rammen påvirker opplevelsen. Mye av forskningen er sentrert rundt sosiale verdier slik som negative effekter av bruk (trengsel, slitasje, søppel osv.) og positive effekter (opplevelsesverdier, identitet, mestring osv.), og at økt bruk av områdene kan true de positive sidene ved villmarksopplevelsen. Derfor bruker vi relativt mye plass til å se på effekter av bruksintensitet på naturopplevelsen. Faktorer som trengsel, terrengslitasje og skadeverk har dominert forskningen.

Forskningstradisjoner knyttet til villmarksopplevelse

Det er spesielt tre hovedpunkter forskning om villmarksopplevelse har vært opptatt av: 1) Motivasjonen for å oppsøke områdene, 2) Erfaringer og opplevelser i løpet av turen, og 3) Stedets betydning for den som oppsøker det. Vi kan si det finnes forskjellige forskningsperspektiver på hvorfor folk søker villmarksopplevelse, enten dette handler om at de søker å tilfredsstille visse behov og målsettinger, eller rett og slett den helhetlige opplevelsen man får ved å gjennomføre turen (Omodei & Wearing 1990). Alle disse perspektivene er viktige for å forstå rammen (natur, sosialt og forvaltning) for opplevelsen, og den karakter og kvalitet opplevelsen har. I all hovedsak har forskerne betraktet at motivasjonen for villmarksopplevelse generelt følger en modell som fokuserer på målorientering, altså at du bevisst velger området for å oppnå en bestemt type opplevelse/tilstand. Som en motsats til denne type rasjonelle vurderinger, kan man heller sette villmarksopplevelsen inn i en sammenheng av de erfaringer og ønsker individet har. Dette kan være minner om opplevelser man har hatt og områder man har besøkt, eller at besøket til området tilfredsstiller individets ønsker og behov.

Da er vi inne på et annet viktig poeng som har preget forskningen: I hvilken grad betrakter man opplevelsesverdier som dynamisk for individet og en erkjennelse at dette kan og vil endre seg over tid og gjennom ulike livsfaser. Forskerne har som oftest studert villmarksopplevelsen i en gitt situasjon og når aktiviteten utøves, og direkte da kartlagt det utbyttet utøverne har hatt der og da, og dette er i de fleste tilfeller studert ved spørreundersøkelser (kvantitative metoder) (Aasetre & Gundersen 2012). Dette bygger på en forutsetning om at utøverne vet eksakt hva

utbytte av turen har vært eller hvilke preferanser de har. Forskerne mener da at kvantitative spørreundersøkelser vil kunne gi svaret.

Den andre tilnærmingen bygger på at opplevelsen må settes inn i den situasjonen individet befinner seg i, og de erfaringer, behov, ønsker og annet som individet har. I slike undersøkelser er det som oftest brukt kvalitative metoder (intervjuer, observasjon), og forskerne har vært opptatt av å kartlegge hvilken betydning opplevelsen har for individet. Forskeren har i slike tilfeller vært vel så opptatt av hvordan opplevelsen har vært og utviklet seg over tid. For eksempel så har Clawson & Knetsch (1966) pekt på at selve opplevelsen ikke bare avhenger av forholdene på stedet, men like mye de forventningene man hadde på forhånd, reisen til, reisen tilbake, og også hva man husker fra oppholdet i etterkant. Tidlige studier var også opptatt av å kartlegge langsiktige psykologiske og lærende erfaringer og effekter fra turen (Kaplan 1974).

Motivasjon for villmarksopplevelse

Viktige motiver for besøket

I denne artikkelen forholder vi oss først og fremst til hva som er motivasjonen for å oppsøke bestemte typer natur, hva det er folk ønsker seg av opplevelser, og hvilke faktorer som skal til for å få disse opplevelsene. Det som kan benevnes som den motivasjonelle forskningen (Kaltenborn 1993, Aasetre & Gundersen 2012) inkluderer en rekke forhold knyttet til turen. Vi kan si at faktorer som motivasjon, mål, og forventninger antyder hva folk søker eller forventer fra turen, mens faktorer som utbytte, tilfredshet og gevinst henspiller seg på hva folk sitter igjen med etter at turen er gjennomført (Brooks mfl. 2006). Kvaliteten på erfaringene man har er da forholdet mellom forventning og utbytte, med andre ord, hvis utbytte var så bra som man forventet sitter man igjen med en god erfaring. I litteraturen er motivasjonen ofte knyttet til at folk søker et sett med ulike faktorer. De første studier på villmarksopplevelse så på grunnleggende motivasjonen for hvorfor folk besøker villmarka. Bultena & Taves (1961) fant ut at den viktigste motivasjonen for å besøke et villmarksområde involverte et sett av ulike faktorer: eventyrlyst og utforskning, utfordringer og å mestre elementene, opplevelse i urørte omgivelser, å være vekke fra hverdagslivets plikter. Lucas (1964a, b) derimot fant ut at det å være alene, eller være sammen i en liten gruppe, det å lære om området og følelsen av å være en del av naturen var de viktigste motivasjonsfaktorene. I tiden etterpå er motiver for å besøke villmarksområder blitt studert av en rekke forskere (f. eks. Brown & Haas 1980, Manfredo mfl. 1983). Disse arbeidene foreslår at det finnes noen vanlige motiver for å besøke villmarksområder, slik som opplevelse av å være alene og oppleve urørt natur. Driver mfl. (1987) oppsummerte data fra 16 ulike motivasjonsfaktorer i fem forskjellige områder, der hver motivasjonsfaktor ble angitt hvor mye den bidro til eller reduserte opplevelsen i området. Dette studiet viste at det var relativt små forskjeller mellom områdene, og de vanligste motivene var: oppleve naturen, fysisk aktivitet, uavhengighet, familieforhold, selvinnsikt, omtenkksomhet/lede andre folk, ferdigheter/mestring, fysisk hvile, lære om naturen, risikotaking, risikoreduksjon og for å møte andre folk. De samme forskerne sammenlignet resultatene fra villmarksområder med ordinære rekreasjonsområder. For disse arealene var motivene knyttet til det å nyte naturen, fysisk aktivitet, og å redusere stressnivået blant de fem på topp. Konklusjonen fra disse resultatene er at det er få og små forskjeller mellom opplevelsverdier i villmarksområder og ordinære rekreasjonsområder. Dette støtter antagelsen om at det er kontraster til det som er vanlig for individet som betyr mest for opplevelsen, ikke områdets fysiske egenskaper knyttet til urørthet og villmarkspreg.

Cole & Hall (2008a, b) studerte motiver i 13 ulike områder, der de brukte 14 ulike motivasjonsfaktorer som fanget opp både hva folk søker og hva de opplevde i villmarksområdene. Blant de viktigste motivasjonsfaktorene var: nærhet til naturen, komme seg vekk fra folkemengder, følelsen av å være vekke fra den moderne verden, følelse av frihet, de mulighetene området gir, følelsen av å være langt vekke, ensomhet, følelse av utfordringer, følelsen av urørte omgivelser. Blant de faktorene som ble vurdert lavest var: være i nærheten av andre som kunne hjelpe hvis de trengte hjelp, være sin egen sjef, reflektere rundt hvem jeg er, større selvforståelse, og å lære mer om stedet. Helt generelt viser disse studiene at motivasjonsfaktorene var ganske like i forhold til hva de hadde opplevd og hva de søkte av opplevelser i villmarksområder.

For å forstå om villmark innehar unike opplevelser, er det viktig å identifisere hva folk vektlegger når motivasjonen for turen oppstår? Er det slik at motivene reflekterer forskjeller i personlighet, tidligere erfaringer, eller er de

avhengig av kulturell bakgrunn og sosialisering (f.eks. hva du har fått med deg fra barndommen)? Brooks & Williams (2011) mener på basis av en litteraturgjennomgang at motivene for villmarksopplevelse til et visst punkt er tillært. Denne form for læring mener de inkludere både direkte erfaringer med villmark (tidligere erfaringer) og sosiale interaksjoner mellom andre mennesker som innehar positive verdier og preferanser for villmark (f.eks. foreldre, familie, venner). Andre forskere har vist at motiver til en viss grad er avhengig av personlighet i den forstand at de reflekterer forskjeller i grunnleggende syn på naturen (Driver & Knopf 1977, Knopf 1983). Det er likevel veldig stor variasjon i den opplevelsen folk søker (Hall mfl. 2010) og ingen av opplevelsene som søkes ser ut til å være utelukkende avhengig av det villmarksområdet som besøkes (Stankey & Schreyer 1987). Igjen, villmarksopplevelse kan relateres til en kontrastopplevelse som i stor grad handler om individets personlighet.

Et sentralt spørsmål er hvor mye motivene hos personer varierer mellom ulike villmarksområder, og hvilke faktorer som kan forklare denne variasjonen. Driver mfl. (1987) påviste faktisk at det var større likhet i motivasjonsfaktorer mellom ulike villmarksområder, enn mellom villmarksområder og ordinære rekreasjonsområder. En del studier har gjennomført segmenteringsanalyser for å identifisere grupper av besøkende på bakgrunn av den profilen og motivasjonen de har (Brown & Haas 1980, Hall mfl. 2010, Legare & Haider 2008). Andre studier har segmentert brukerne empirisk (tilknytning, kjennskap, deltakelse) og beskriver forskjellene med motivasjonsfaktorer og utbytte de besøkende har hatt av turen (Hall mfl. 2010, Kyle mfl. 2004a, b, Schreyer mfl. 1984, Warzecha & Lime 2001). De studiene som er nevnt her har delvis lyktes med å forklare forskjellige segmenter av brukere basert på demografiske variabler (kjønn, alder, bosted) og karaktertrekk ved turen (Brown & Haas 1980, Hall mfl. 2010), og empiriske faktorer slik som kjennskap til område, aktiviteter som er gjennomført, samt tilknytning til området (Williams mfl. 1990). Nøkkelfunnen her er at ulike segment av besøkende har fokus på ulike motiv for turen og vektlegger ulike egenskaper ved opplevelsen slik som det å være alene, gå en enkel tur i primitive omgivelser, sosialt fellesskap osv.

Denne variasjonen i motivasjon kan være til hjelp til å forstå hvorfor for eksempel bruksintensitet og trengsel ikke er så viktig som man i utgangspunktet skulle tro i denne type områder (se under). I forvaltningsmessig sammenheng vil det å innføre tiltak som tilrettelegging og reguleringer være viktig for en gruppe mennesker, mens som samtidig kan ha konsekvenser for en annen gruppe, fordi de ikke ønsker dette. Slik sett skal man være forsiktig med forvaltning og tilrettelegging i villmarksområder, fordi det vil kunne redusere opplevelsesverdiene stort for visse typer brukere. Det er med andre ord mulig å identifisere grupper av besøkende som søker opplevelser som til stor grad samsvarer med det disse områdene kan tilby, og dette vil si at områdene i en slik sammenheng er unike for en bestemt type besøkende. Som et eksempel på dette ble det i et åpent spørsmål spurt om hva som gjør en villmarksopplevelse forskjellig fra andre opplevelser, og de fleste besøkende nevnte en kombinasjon erfaringsmessige forhold slik som være alene, vakkert landskap, urørt natur, stillhet, og at områdene gir utfordring og følelse av mestring (Cole & Hall 2009). Vi mener at utfordring og følelse av mestring kan knyttes til tilgjengelighet og fremkommelighet som kan måles ut ifra fysiske egenskaper. Men følelse av mestring er betinget av individuelle ferdigheter like mye som områdets egenskaper.

Forskning på opplevelse

I de siste tiårene har det kommet en del studier som har gått mer i dybden på villmarksopplevelse og forsøkt å få innblikk i tanker, stemninger, følelser, og mentale responser som følges av aktiviteter, sosiale interaksjoner og opplevelser de besøkende har hatt i villmarksomgivelser (Stewart & Floyd 2004). Det er dette som Borrie & Roggenbuck (2001) betegner som en erfaringsbasert tilnærming, dvs:

- Forskeren spør mer direkte om erfaringer og opplevelser til de besøkende i stedet for å be dem evaluere ulike forhåndsdefinerte motivasjonsfaktorer.
- Forskeren ber ikke respondentene direkte om å vurdere omgivelsene og hvor fornøyd de er.
- Forskeren gir en mer situasjonsbetinget beskrivelse.
- Forskeren beskriver en helhet som varierer i stedet for å redusere hele opplevelsen til en faktor (motivasjon, utbyttet etc.) som passer eller ikke.

Forskningen innenfor denne tradisjonen har brukt to forskjellige metodiske tilnærminger: en som søker å kartlegge den umiddelbare erfaringen under besøket og en som kartlegger erfaringene man har hatt rett i etterkant av besøket. For eksempel i en studie ble de besøkende bedt om å vurdere ulike faktorer på stemning, tilfredshet, og landskapsopplevelse på 12 forskjellige steder langs en sti (Hull mfl. 1992, Hull & Stewart 1995). Forskerne fant ut at

mye av variasjonen innenfor faktorer som for eksempel stemning og tilfredshet korrelerte med de visuelle landskapskvalitetene. Dette viser hvor sterkt synssansen står i det å oppleve landskapet, og at de visuelle forholdene er avgjørende for opplevelsen (Gundersen & Frivold 2008).

Andre studier har utforsket direkte opplevelser på steder langs stien, og har undersøkt faktorer som forhold til andre besøkende, aktiviteten de utøver og hvordan de opplever omgivelsene. McIntyre & Roggenbuck (1998) observerte hvordan miljøtilstanden innvirker på opplevelsen, i tillegg til at de studerte hvordan tilvenning til omgivelsene underveis endret forståelsen av området. Borrie & Roggenbuck (2001) beskrev at respondentene hadde større fokus på omgivelsene i slutten av besøket, og mindre fokus på de andre besøkende når de hadde vært på tur en stund. Det viste seg at de hadde størst fokus på de urørte omgivelsene når de hadde vært på tur en stund, og dette kan tyde på at de behersker og mestrer omgivelsene bedre som en funksjon av tiden de har vært på tur.

Hvordan du beveger deg på turen har også mye å si for opplevelsen av landskapet, om du for eksempel sykler eller går. I tillegg har lengden på turen noe å si, og er studert av enkelte forskere, og det er opplagt en del stemninger og følelser som de besøkende først får når de har vært på tur over lengre tid (Borrie & Roggenbuck 2001), og de som hadde vært lenge på tur hadde sterkest opplevelse og inntrykk (Cole & Hall 2008a). Dette betyr at lengden på turen vil være en svært viktig faktor for villmarksopplevelse, og det er opplagt mange opplevelser som er knyttet til for eksempel det å overnatte i telt eller under åpen himmel. Disse studiene baserte seg på kvantitative spørreundersøkelser, mens andre studier har brukt hyttebøker, dagbøker eller intervjuer for å utforske hvordan villmarksopplevelsen arter seg i løpet av turen. Studier av dagbøker til ungdom viste for eksempel at de ble mer komfortable med omgivelsene over tid, og opplevelsen ble også mer detaljert og følelsesmessig som funksjon av den tiden de hadde vært på tur (Roggenbuck 2004). Vi kan på bakgrunn av dette sette opp en hypotese om at «villmarken» med tid og erfaring ble opplevd som mindre vill (noe man behersker).

Disse studiene har hatt fokus på hva de besøkende opplever i villmarka. I en studie som brukte dagbøker som kilde og intervjuer i etterkant av turen, viste det seg at turen har gitt en følelse av mystikk og en opplevelse om at naturen er noe større enn en selv (Frederickson & Anderson 1999). Videre viste det seg at opplevelsene var sentrert rundt økt forståelse for naturen og det å sette pris på urørte omgivelser, og at dette ga økt selvinnsikt, og også at det blir bedre samhold mellom de som var med på turen.

Alle de nevnte studiene over viser til sammen hvor rik, variert og omfattende villmarksopplevelse kan være. Selv om opplevelsene ser ut til å variere stort fra individ til individ, og involverer ulike aktiviteter, viser det også en del fellestrekk knyttet til for eksempel at de besøkende rapporterer å være veldig til stede i øyeblikket når de er på tur; de besøkende rapporterer at sansene er skjerpet og at man er oppmerksom på fenomenene man opplever underveis. Dette kan også beskrives som en tilstand som er forbundet med et visst stress-nivå (frykt for det ukjente), og som avtar desto mer området er kjent og har blitt en vane. Det er en del studier som har sett på det som handler om selvutvikling og bedre selvforståelse, og ofte er dette knyttet til rene følelsesmessige (Farber & Hall 2007), spirituelle (Frederickson & Anderson 1999) eller transcendent / mystiske opplevelser (Williams & Harvey 2001).

Men til tross for en del fellestrekk knyttet til hvilke opplevelser de besøkende har, er opplevelsene også til stor grad avhengig av en rekke personlige og situasjonsbetingete faktorer knyttet til for eksempel bakgrunn og tidligere erfaringer, motiv for turen, hvert individets unik identitet, og også situasjonsbetingete faktorer på stedet (Arnould & Price 1993, Patterson mfl. 1998). Studiene viser også vanskeligheten ved å isolere enkeltfaktorer fra opplevelsen, og at spesielt kvantitative metoder der enkeltfaktorer vurderes/evalueres fort kan miste helhetsbildet. Det er med andre ord ingen automatisk sammenheng mellom hvordan man forvalter villmarksområdet og den opplevelsen de besøkende vil ha, og dette vil si at sammenhengen mellom områdets karakter og opplevelsverdien er basert mer på sannsynlighet enn å være direkte deterministisk. Flere har pekt på at forvaltere kan hjelpe til å ivareta en ramme for opplevelse av området som kan gi grunnlag for et sett ulike opplevelser, og de som besøker er dermed fri til å oppleve området slik de ønsker det, unikt, variert og med forskjellige aktiviteter (Watson mfl. 2007). Vi kan si at slike områder er som en «åpen bok» som gir mange muligheter men som ikke forteller deg hva du skal gjøre.

Vi har til nå sett på ulike forskningstilnærminger til villmarksopplevelse der begrepet er definert forskjellig og målt med ulike metoder. Et springende punkt er å skaffe dokumentasjon på hvordan villmarksopplevelse eventuelt skiller

seg vesentlig fra andre opplevelser i mer ordinære naturmiljøer. Litteraturen har diskutert mye om følelsen av å være alene og følelsen av å være langt vekke fra sivilisasjonen og hva dette innebærer. Med dette som utgangspunkt vil nøkkelkomponenter i opplevelsen være knyttet til enkelt friluftsliv og frihet til å gjøre det man vil. Vi kan si at «følelsen av å være alene» er en psykologisk størrelse som betyr at ingen andre kan forstyrre deg i dine tanker eller gjøremål, eller observere deg. Men siden et fåtall av de som oppsøker villmarksområder er alene på tur, kan man tenke seg en litt utvidet definisjon av «det å være alene», altså at gruppen samlet sett som en enhet er alene (Hammitt 1982). I de tilfeller det er stor mulighet for privatliv, så kan de besøkende i stor grad velge fritt hvor mye de ønsker å være alene eller hvor stor grad av sosial aktivitet de ønsker seg. Cole & Hall (2008b) viser at «følelsen av å være alene» ikke er helt avgjørende for å ha en villmarksopplevelse, fordi dette ikke er en enten-eller opplevelse, men som derimot handler mer om hvordan de besøkende opplever det å være alene.

Både enkle forhold og også det å være fri til å gjøre hva man vil, er andre viktige komponenter i villmarksopplevelsen. Et enkelt liv med få hjelpemidler viser ofte til muligheten for å bruke naturen slik den er uten innvirkning fra moderne kommunikasjon og tekniske hjelpemidler (Borrie 2004, Roggenbuck 2004). Spørsmålet er hva bærbare tekniske hjelpemidler som mobiltelefon og GPS, og som ofte er knyttet til sikkerhet, har å si for opplevelsen. En mestringsfølelse er ofte knyttet til det å kunne orientere seg med kart og kompass, bestemme seg for turrute og gjøremål, samt hvordan man skal klare å dekke de basale behov som varme og mat. For mange vil for mye tekniske hjelpemidler kan ta fokuset bort fra naturopplevelsen (McCool 2004). Balansen mellom bruk av tekniske hjelpemidler og kunnskap varierer mellom mennesker, men i alle tilfelle definerer det mestringsfølelse.

Det er ofte slik at det finnes restriksjoner rundt tilgang (antall personer, ferdselsforbud osv.) og andre restriksjoner knyttet hva som er tillatt å gjøre i mange villmarksområder i Nord-Amerika. Seekamp & Cole (2009) utforsket hvordan «primitive forhold», «urørthet», «perifert» og «villmark» ble oppfattet som begrep av de besøkende i tre villmarksområder. Om et område var primitivt eller ikke var sterkt definert av grad av tilrettelegging og service, samt bruksintensitet. De fleste definerte primitivitet som mulighet for å utvikle sine egne ferdigheter i området, og da med fravær av tekniske hjelpemidler, tilrettelegging, reguleringer osv. Følelsen av frihet var spesielt knyttet til fri tilgang til områdene og at det var fravær av lover/reguleringer (Seekamp & Cole 2009). Selv om ingen av disse faktorene er unike for villmarksområder, vil disse tre faktorene sammen være spesielt viktige i slike områder.

Stedets betydning for opplevelsen

Et vanlig fenomen i villmarksområder er at folk bygger sterke relasjoner til bestemte steder, steder som de kommer tilbake flere ganger, og som på grunn av stedet og besøkende har utviklet en historie og fortelling gjennom alle disse opplevelsene (Haggard & Williams 1992, Brooks & Williams 2011). Vi kan tenke oss at det finnes mange steder med liknende egenskaper, men det er bare dette ene geografiske stedet som er viktig for vedkommende individ (Brooks mfl. 2006, Dvorak & Borrie 2007). Ulike begrep er i ulike fagdisipliner brukt for stedsidentitet slik som «stedets egenart» (sense of place), «tilknytning til stedet» (place attachment) eller «genus loci» (White mfl. 2008, Aasetre & Gundersen 2012).

Mye av litteraturen er knyttet til å kartlegge hvor sterkt de besøkende er knyttet til stedet, enten dette er et spesielt sted inne i villmarksområdet eller gjelder hele villmarksområdet (Williams mfl. 1992a, b, Watson mfl. 1994, Kyle mfl. 2004 a, b). Typisk nok har denne type studier vært opptatt av sosiale og psykologiske prosesser for hvordan individet bygger relasjoner til villmarksområder og hva disse prosessene har å si for å definere en god forvaltning av området. Patterson mfl. (1998) viser at det kan utvikle seg sterke relasjoner til et konkret sted gjennom at tidligere erfaringer gir rike fortellinger og minner som i mindre grad bygger på enkelthendelser. I en serie av intervjuer viste de hvordan opplevelsen er sterkt situasjonsbetinget, samtidig er stedets identitet avhengig av tidligere erfaringer, stedets egenart og formålet man har for besøket. For eksempel hadde besøkende som søkte utfordringer i liten grad tid til å reflektere over andre elementer i opplevelsen slik som landskapet, urørthet og opprinnelighet. Motsatt, ble de som på forhånd ikke ønsket utfordringer eller betraktet utfordringer som noe negativt, spesielt begeistret i ettertid hvis de hadde fått utfordringer i løpet av turen og fikk testet sine grenser.

Hvordan folk bygger forbindelser til et sted er viktig å forstå og har betydning for forvaltningen av området. Slike forbindelser bygger ikke bare på stedet som en fysisk ramme, men inkludere også andre mennesker og den

forvaltningen området er underlagt. Derfor er denne type forskning spesielt fremtredende i områder med ressurskonflikter, enten dette gjelder konflikter mellom bruk og næring, eller konflikter mellom ulike brukergrupper (Jacob & Schreyer 1980, Schreyer mfl. 1981). Vi kan si at meningen med stedet bygges opp gjennom kontinuerlige forbindelser mellom menneske og steder, og det er ikke vanskelig å tenke seg at slike forbindelser er viktige for individets livskvalitet (Brooks mfl. 2006, Smaldone mfl. 2005). I de tilfeller det skjer en endring på stedet, for eksempel mange flere besøkende, tilretteleggingstiltak eller reguleringer, vil individer med sterke relasjoner føle et disse verdiene er truet.

Hva kan begrense villmarksopplevelsen?

Betydning av erfaring og engasjement

Vi har nå sett at en rekke studier har vist at opplevelsen blir påvirket av andre besøkende, og hvordan omgivelsene er og hvilken forvaltning området er underlagt. Vi kan konkludere med at opplevelsen ikke utelukkende er en mental reaksjon på omgivelsene, men også noe som i stor grad blir formet gjennom erfaringer, engasjement og deltagelse i omgivelsene. Spesielt viktig i slik sammenheng er motivasjon og forventning, tidligere erfaringer med tilsvarende turer, samt tilknytning til stedet. For eksempel vil opplevelse av bruksintensitet variere stort mellom et individ som er ute etter stillhet, ro og ettertanke i urørte omgivelser, i forhold til et individ som bare er ute etter å trene. Samtidig kan dette variere med situasjonen for det enkelte individ, for eksempel at man har andre opplevelser når man trener enn når man går milevis med telt.

Det er først når man er i stand til å segmentere grupper av besøkende at man kan finne de klare forbindelsene mellom opplevelseskvalitet og omgivelsene. For eksempel viste et studie i Yosemite nasjonalpark at tetthet av folk kun forklarte 7 % av variasjonen rundt trengsel for alle respondentene, men hvis man segmenterte ut en gruppe som var opptatt av å utforske urørte områder, kunne man forklare hele 23 % av variasjonen på faktoren trengsel (Absher & Lee 1981). Likeledes delte Hall mfl. (2010) inn de besøkende i tre grupper basert på motivasjon og deltagelse, og påviste at de som hadde stort engasjement og deltagelse i området hadde høye verdier på faktorer som ofte er assosiert med villmarksområder (å være for seg selv, oppleve frihet, følelsen av å være i villmark og oppleve mestring). Segmentering i purisme (dvs. preferanser for tilrettelegging og å møte andre folk på turen) er også studert i en del artikler, der typisk høy-purister var negative til en lang rekke forhold som de mente forstyrret villmarksopplevelsen knyttet til tilrettelegging og det å møte andre folk på turen (Shafer & Hammitt 1995, Vistad & Vorkinn 2012).

Det er satt frem en hypotese om at desto mer erfaring man har med turer i villmarksområder desto mer sårbar skulle man være i forhold til faktorer som følelsen av trengsel. Likeledes skulle man også forvente at folk med lang erfaring var mer sårbar for ulike typer av tilrettelegging og restriksjoner / reguleringer. Den erfarne er en type besøkende man skulle forvente fant frem til urørte avsidesliggende områder av seg selv, og at de dermed ville reagere hvis det var langt mer folk enn forventet på stedet (Manning 2011). Men det er også slik at med økende erfaringer har man også mer realistiske forventninger til det man skal finne, og således vil man kanskje akseptere at det er slik. Følelsen av trengsel ble i en undersøkelse i Denali nasjonalpark bedre forklart av det respondentene anga som forventete antall besøkende i forhold til faktisk antall besøkende (Bultena mfl. 1981a, b). I andre studier har erfaringen med villmark vist seg å ha en veldig stor effekt på hvordan de opplever trengsel, og disse besøkende var mye mer sårbare til trengsel på en rekke opplevelsedimensjoner enn de som ikke hadde tilsvarende erfaring (Cole & Hall 2009). I andre studier ble det ikke påvist en slik effekt (Peden & Schuster 2008).

Symbolske og følelsesmessige forhold til stedet kan også ha stor betydning for opplevelsesverdiene. På samme måte som med tidligere erfaring, utgjør følelsesmessig tilknytning en kompleks sammenheng mellom folk og område, og involverer ofte mer realistiske forventninger fordi man kjenner stedet. Samtidig er de med sterk tilknytning mer sårbare, fordi de mangler alternative områder. Williams mfl. (1992b) fant at besøkende som var opptatt av at besøket skulle ha et lite økologisk fotavtrykk (forstyrrelse, slitasje osv.) var sterkere tilknyttet til stedet enn de besøkende som var mindre opptatt av disse spørsmål. Respondentene knyttet sårbarhet til villmarksområdet på generelt basis, og i mindre grad enn til det konkrete sted. I nordamerikansk forskning skiller man ofte mellom stedsidentitet og stedsavhengighet, og de med følelsesmessige stedsidentitet var mye mer sårbare til en lang rekke faktorer som beskriver endring i landskapet enn de som var avhengig av stedet for eksempel næring, landbruk og

turisme. I overført betydning vil dette si at de besøkende som kommer dit har en annen oppfatning av landskapet enn de som bor eller arbeider i landskapet (Williams mfl. 1992b).

Betydning av fysiske forhold

Selv om mange av studiene som er utført i villmarksområder har vært sentrert rundt opplevelsen av andre brukergrupper og intensiteten av disse, er også andre faktorer ved opplevelsen studert. I tillegg til den sosiale dimensjonen (trengsel, brukertype, gruppestørrelse osv.) er både naturgrunnlaget og den forvaltningsmessige dimensjonen studert. I mange studier er de besøkende blitt spurt om hvordan de opplevde omgivelsene de har gått tur i, og dette er ofte utført ved at de skal angi på en skala (fra liker godt til liker ikke i det hele tatt). For eksempel er det vist at de viktigste faktorer for opplevelse i enkelte områder er det å være alene, samt vassdrag med fosser og et rikt dyreliv (Vistad 1995). Men mange av studiene er heller fokusert på elementer som kan virke forstyrrende inn på opplevelsen slik som søppel, slitasje og forstyrrelse av dyreliv, og det er en fare for at disse studiene overser viktige forhold knyttet til hva som er bra for opplevelsen.

Studier har vist at den største kilden til forstyrrelse er opplevelsen av søppel (Stankey & Schreyer 1987, Moore mfl. 1989, Cole mfl. 1995). Andre problemer har også innvirkning og varierer en del fra område til område. Stislitasje og nedslitte arealer ved teltplasser, attraksjoner og andre knutepunkt er vist seg problematisk for mange (Cole & Hall 2008a). I tillegg kan bråk, særlig fra store grupper eller leirplasser, være et problem mange steder (Cole mfl. 1995). På den annen side oppfattes regler og andre forvaltningsforhold sjelden som problematisk for de besøkende, så lenge det er forståelig for de besøkende hva som er hensikten med reguleringen (Cole & Hall 2008a). Restriksjoner på tilgang kan i en del tilfeller vekke negative reaksjoner.

Det er enklere å studere hva som bidrar positivt til landskapsopplevelsen ved å intervju folk direkte, for eksempel ved å spørre de besøkende (Patterson mfl. 1998): «Hva har bidratt mest til opplevelsen din i dette området?». De mest positive elementene er ofte naturlandskapet, spektakulær landskap, urørt natur, med mangfoldig natur med lukter og lyder. Andre forhold som ofte ble nevnt var fred og ro, få andre besøkende, bra vær, deltagelse i aktiviteter de likte, og godt samhold med andre besøkende. I alt var det 60 % av de besøkende som pekte på minst ett negativt forhold på opplevelsen (ofte kun ett forhold), og dette var knyttet til faktorer som dårlig vær, insekter, utmattelse, og såre føtter som forvaltningen i ikke kan påvirke (Patterson mfl. 1998). Derimot nevnte omlag en fjerdedel at det var problemer med trengsel og dårlig oppførsel blant andre besøkende (bråk). Andre negative forhold som ble nevnt var fly, hester, reguleringer, søppel, slitasje på leirplasser og ulovlig atferd (f. eks. motorisert ferdsel). Selv om de besøkende nevnte en del negative forhold, hadde de en tendens til å neglisjere dette med at det «er ikke så farlig». Ofte vil det være slik at forhold som er uventede kan virke mer negativt enn forhold de besøkende hadde en forventning om (Patterson mfl. 1998). Typisk nok, de besøkende til villmarksområder er omsluttet av positive forhold til naturopplevelsen som nevnt over, og de negative faktorene er tonet ned og har generelt svært begrenset omfang i tid (møtte en på motorsykkkel) og rom (slitasje leirplass).

Det er også i denne kategorien en del studier som må betegnes som hypotetiske, i det forskerne har spurt respondenter direkte i forhold til om bestemte faktorer var problematiske eller ikke i løpet av turen. Roggenbuck mfl. (1993) spurte hvor mye de brydde seg om de forskjellige forholdene (f. eks. mengde søppel) og alle unntatt en påstand var rettet mot negative forhold. De viktigste forholdene folk svarte på i denne undersøkelsen var egenskaper ved leirplassen, spesielt knyttet til søppel, skade på vegetasjon, slitasje på vegetasjon og bråk fra de som var der. Moore mfl. (1989) fant ut at søppel var det største problemet, sammen med tagging, lavtflyging og sanitære forhold ved leirplassen. Slike studier kan imidlertid lett kritiseres ved at de forteller lite om hva som menes med utsagnene, og mye er opp til den enkelte å tolke i teksten. En mulighet for å forbedre denne type metodikk er å angi nivåer for hva som menes (Cole & Hall 2009) og evaluere dette langs en skala. Disse forskerne fant imidlertid at de viktigste faktorene var de faktorene som hadde størst spredning (konfidensintervall) blant respondentene.

Opplevelse bygger på et helhetsinntrykk, men det er lite kunnskap om hvilke faktorer som virker sammen. Igjen, det er en del elementer som ødelegger for villmarksopplevelse, slik som søppel, dårlige sanitære forhold, hærverk, tagging, stor slitasje osv. Lynn & Brown (2003) studerte hvordan 6 forhold (stislitasje, stiuvidelse, gjørmete stier, slitasje vegetasjon, rester etter bål og søppel) virket inn på 4 dimensjoner for opplevelse (være alene, følelse av avsidesliggende, naturlighet og urørthet). De rapporterte at søppel hadde den største effekten på alle de fire

dimensjonene. Gjørmeste stier var det som forstyrret opplevelsen minst. De fire elementene hadde tilsammen størst effekt på følelsen av urørthet. Viktige dimensjoner på villmarksopplevelsen er enkelt levevis, samhold i gruppen og at tiden «står stille». Det interessante her er at dette er ofte faktorer som ofte ligger utenfor forvaltningens mulighet for å påvirke, men som er viktig for om turen blir vellykket eller ikke. Eksempler på dette kan være vær- og føreforhold, og hvordan det sosiale har fungert i en gruppe. Forvaltningen må i stedet fokusere på å ta vare på muligheter de besøkende har til å gjøre det de ønsker å gjøre, gi informasjon om hva og hvor de kan oppleve det de ønsker, samt gi kunnskap for hva som er akseptabel bruk (Manning 2003).

Røvoltjønnan, Femundsmarka

Foto: Vegard Gundersen

Betydning av å treffe andre folk

Litteraturen som omhandler trengsel og aksept for mengde andre besøkende er omfattende, og dette gjelder spesielt mye av den tidlige forskningen på 1960-tallet og utover på 1970-tallet. De fleste studiene har brukt kvantitative spørreundersøkelser, er utført etter at turen er utført, og forsøker å få de besøkende til å generalisere rundt hele turen. Det er vanligvis brukt en ordinal skala for å evaluere påstandene, for eksempel fra bra til dårlig, stort problem til lite problem, akseptable forhold til uakseptable forhold. Mange av studiene har i liten grad vært opptatt av å kartlegge årsakene til at folk svarer som de gjør. Noen få studier har utført kvalitative intervjuer og de har forsøkt å forklare svarene gitt i skalaene ved å studere de egenskapene ved miljøet som har påvirket opplevelsen. Lucas (1980) studerte i alt åtte villmarksområder på 1970-tallet og fant ut at sammenhengen med antall besøkende og opplevelseskvalitet var enten svak eller ikke forekommende.

Tilsvarende studier i andre områder har kommet frem til samme resultat (Kuss mfl. 1990, Manning 2011). I de tilfeller regresjonsanalyser har blitt brukt, forklarer antall folk aldri mer enn 10 % av variasjonen i forskjellene i tilfredshet mellom de besøkende (Manning 2011). Noen ganger er det også påvist signifikant negativ korrelasjon, altså at få/færre besøkende har medført redusert opplevelseskvalitet. Teoretisk sett, hvis følelsen av å være alene er en viktig faktor i villmarksområder, skulle man forvente en negativ sammenheng mellom antall besøkende og opplevelseskvalitet. En del studier har spurt de besøkende i hvilken grad andre folk på turen har forstyrret opplevelsen, og trengsel er her forstått som en negativ opplevelse som en funksjon av antall besøkende. En del studier har vist en klar sammenheng mellom opplevelseskvalitet og mengde besøkende, men selv i disse studiene forklarer trengsel mindre enn 10 % av variasjonen (Kuss mfl. 1990, Manning 2011). De fleste studier rapporterer

imidlertid liten eller ingen sammenheng mellom trengsel og opplevelseskvalitet (Manning 2011, Vaske & Shelby 2008 for litteraturoversikt).

I andre studier har de besøkende blitt spurt om å vurdere hva de føler med å se andre på tur, enten dette er å se folk på avstand eller direkte møte dem på stien. Disse studiene viser overraskende, og uten unntak, at synet av andre besøkende har liten betydning på opplevelseskvalitet, selv i de mest brukte delene av villmarksområdene. For eksempel viste en studie i 13 villmarksområder at de besøkende anga en gjennomsnittlig verdi på 2.2 på en skala fra 1 (ikke noe problem i det hele tatt) til 7 (stort problem). Dette var vel å merke de delene av området med moderate bruk og som hadde en stor andel dagsbesøk. I tilsvarende svært intensivt brukte områder var den gjennomsnittlige verdien økt til 2.6 (Cole & Hall 2008a), men også dette er et lavt tall. Mange av arbeidene er i utgangspunktet basert på intuitive sammenhenger mellom antall besøkende og trengsel, og at dette kan føre til redusert opplevelseskvalitet i området.

Derimot viste en interessant studie med et fast panel som ga de samme spørsmål til de samme personene i 1975 og i 1985 (Kuentzel & Heberlein 1992, 2003) det motsatt av det forventede, nemlig at opplevelsen av trengsel ble redusert selv om bruksintensiteten fordoblet seg i området i perioden. Panelet besto av respondenter som brukte området jevnlig. De besøkende ble med andre ord mer vant med og med tolerante for andre besøkende og trengsel på dette stedet i løpet av perioden. Det viste seg også, ganske overraskende, at i perioden 1987 til 1997 økte opplevelsen av trengsel selv om bruksintensiteten var relativt stabil.

I studiene referert over er det fremsatt en rekke årsaker til hvorfor forskere ikke finner en klar sammenheng mellom antall besøkende og opplevelse av trengsel. For det første kan det være metodiske problemer knyttet til validitet.

Forskerne mangler gode verktøy for å måle brukertilfredshet, fordi opplevelsen er så kompleks og sammensatt. Den andre opplagte forklaringen er at det er vanskelig for de respondentene å vurdere turen i etterkant siden det positive ofte lett er overskygget av det negative. Folk har ferie og skal på tur for å kose seg når de besøker villmarksområder, og denne situasjonen skiller seg uansett stort fra hverdagens stress og mas, og er noe positivt. Spesielt vanskelig er det å vurdere dette flere uker etter at turen er gjennomført, og de gode minnene øker også ofte med tiden etter at turen er gjennomført. Vi kan konkludere med at de første studiene har for enkle målefaktorer, og at de i tillegg generaliserer mellom besøkende med vidt forskjellige motiver og forventninger. Det synes klart at de besøkende til den urørte delen av skalaen, som områder ellers, varierer svært mye med hensyn på motiv, forventninger, aktiviteter, sosiale faktorer og andre karaktertrekk, som igjen virker på de svarene som blir gitt i spørreskjemaene. Man kan spørre seg om all variasjonen mellom de besøkende kan ha «forkludret» analysene av de faktorene man ønsker å undersøke. Studiene som er gjennomført har kanskje ikke lyktes med å komme til kjernen av hva denne typen opplevelser innebærer. En annen forklaring kan være at undersøkelsene ikke har vært stedsspesifikke nok i forhold til den delen av turen som var i de mest urørte delene av området.

Stewart & Cole (2001) forsøkte å løse mange av disse metodiske utfordringene med å utforme et studie som gir en vurdering på stedet, og fra dag til dag med varierende tetthet av besøkende. Det interessante ved disse analysene er at dataene viste klare sammenhenger mellom tetthet besøkende og opplevd trengsel, og mellom opplevd trengsel og opplevelseskvalitet. Selv om sammenhengen var signifikant, viste det seg at effekten av antall besøkende og opplevd trengsel var svak (lavt stigningstall). Dette vil si at det ble påvist relativt liten respons på opplevelseskvalitet selv om antall besøkende økte stort, for de fleste besøkende. En liten gruppe (omlag 5 %) av de mest villmarksøkende viste derimot sterk negativ respons på økning i antall besøkende (Stewart & Cole 2001).

Vi kan konkludere med at det er vanskelig å påvise en generell sammenheng mellom mengde besøkende, opplevd trengsel og opplevelseskvalitet, men at det for enkelte grupper besøkende opplagt finnes klare sammenhenger mellom disse faktorene. Vi kan på generelt grunnlag si at for den største gruppen av besøkende finnes det en svak negativ sammenheng mellom mengde besøkende og opplevd trengsel, for en liten gruppe finnes det en svak positiv sammenheng, mens for en liten gruppe finnes det en sterk negativ sammenheng. De fleste besøkende ønsker ikke å se mange andre besøkende på tur, men er heller ikke særlig berørt av dette hvis antall besøkende øker.

Effekt av opplevelsen av å treffe andre folk

Det er relativt få studier som har sett på hvordan trengsel virker inn på hva folk opplever i områdene. Lucas (1964a) fant en klar sammenheng med at følelsen med å være i villmarksområde reduseres som følge av at mengden andre besøkende øker, og som vist over, de besøkende føler til en viss grad mer trengsel i de tilfeller bruksintensiteten er stor. Det er slik at stien føles mer intim og privat hvis det er få andre besøkende, enn hvis det er mange (Hammit & Rutlin 1995). Moore mfl. (1989) fant at fire av åtte faktorer som til sammen beskrev villmarksopplevelsen, ble redusert som følge av at mengden av andre besøkende økte. Disse fire faktorene var følelsen av å være alene, frihet, mulighet for å oppleve urørt natur, og følelsen av at ingen har vært der før. På den andre siden ble følelsen av å oppdage området, og sikkerhet ikke berørt av økende antall andre besøkende. Det vil være en del situasjonsbetingete faktorer som spiller stort inn her, og effekten av bruksintensiteten varierer både hvem de andre besøkende er (syklister, ridende etc.) eller hvor i landskapet de befinner seg (Manning 2011). Det er for eksempel vanlig at man i større grad aksepterer folk som gjør det samme som en selv gjør (Lee 1977), for eksempel en liten gruppe som er på tur blir påvirket mer hvis de møter en gruppe som rir eller de møter en stor gruppe i stedet for en liten (Stankey 1973). Det er også slik at man har større toleranse når man befinner seg på en leirplass enn for eksempel langs en sti, eller hvis de møter noen i de mest avsidesliggende delene av området (Stankey 1973).

Cole & Hall (2010 a, b) har gjennomført noen av de mest omfattende studiene og inkluderte i alt 71 egenskaper til villmarksopplevelse i analysene, og sammenlignet faktorene på en sti som har mer enn 100 personer per dag med en sti med 15-20 personer per dag. Det interessante her var at kun 9 av de 71 egenskapene ble opplevd sterkere i områder med minst besøk, og dette var; følelsen av å være vekke fra samfunnet, følelse av å være langt vekke, følelsen av urørthet, følelsen av å være alene, ingen forstyrrelse av ensomheten, fredfullt og tid for ettertanke, stillhet, unngå trengsel, og følelsen av isolasjon. Tilsvarende sammenlignbare studier er gjort på en sti som har mer enn 200 personer per dag og med samme sti på dager med om lag 50 personer per dag. I denne studien ble det påvist at omlag 20 % flere av de besøkende opplevde trengsel på stien som hadde flest besøk (Cole & Hall 2010b). Det var bare dimensjonen «villmarka som avsidesliggende områder» som ble opplevd sterkere blant de besøkende på dager med liten trafikk. De konkluderer med at forhold som spektakulære landskap og visuelle inntrykk av landskapet hadde en mye større effekt på opplevelseskvaliteten, enn mengde andre besøkende og følelsen av trengsel.

Preferanser for å møte andre folk

I stedet for å evaluere turen du er på eller har gått i forhold til tetthet besøkende, trengsel og opplevelseskvalitet, kan man studere dette med å fremsette en hypotetisk situasjon, f. eks. «hvor mange terrengsyklister vil du kunne møte i løpet av turen før det blir for mange?». Dette er gjennomført i nord-amerikanske studier (Stankey 1973, Manning mfl. 1996) og en del Nordiske studier (Jensen & Koch 1994, Gundersen & Frivold 2008, Gundersen & Vistad 2016), og det er brukt både tekst og bilder som beskriver situasjonen. Disse studiene viser oftest klare preferanser på at folk ideelt sett ønsker å se og møte få andre besøkende på tur. Allerede i 1964 viste Lucas (1964a) at dette varierer stort med hvem du spør og hvilken aktivitet/brukergruppe det er snakk om. Man ble tidlig klar over at man måtte forsøke å definere grenser for hva som er akseptabelt blant de besøkende, før det går ut over opplevelseskvaliteten. Dette blir altså en form for normativ kartlegging av hva som er akseptable grenser og som da skal ha direkte relevans til forvaltning av områdene (Stankey 1973, Heberlein & Shelby 1977).

Denne metoden er etter hvert utviklet til å bli ganske så sofistikert med en kartlegging av hva som er akseptable nivåer av andre besøkende innenfor en lang rekke aktiviteter. Det ble utviklet kurver som skulle angi hvordan normen utviklet seg med antall utøvere, og en øvre grenseverdi for hva folk maksimalt kunne tåle (Shelby 1980). Dette er senere benevnt som sosial bærekraft, såkalt «*impact acceptability curves*» (Vaske mfl. 1986), og denne tilnærmingen er presentert i detalj andre steder (f. eks. Manning 2007, 2011).

Hvis vi summerer opp alle studiene som har kartlagt «kurver» for brukertilfredshet, preferanser, akseptabel bruk, eller antall besøkende totalt, viser det seg at de fleste besøkende prefererer lave tettheter av andre besøkende og at dette varierer mellom hvilken type besøkende det er. De aller fleste opplever at deres opplevelseskvalitet vil bli redusert som følge av økende mengde av andre besøkende, og de fleste er villig til å angi et punkt der bruken er uakseptabel og at forvaltningen må gjøre et eller annet. I disse studiene er det altså relativt klare og sterke sammenhenger, og folks prefererer til stor grad å møte få andre besøkende på tur, uansett type. Det er viktig å

være klar over at studiene kartlegger hypotetiske forhold, og validiteten i undersøkelsene kan være svak, fordi folk ikke er i stand til å vurdere dette i forhold til konkrete situasjoner (Gundersen & Vistad 2016). Det er også slik at toleranse eller opplevd trengsel vil variere stort over tid, for eksempel fra situasjon til situasjon eller i ulike livsfaser. I slike undersøkelser blir også opplevelseskvaliteten vurdert direkte i forhold til andre besøkende, og ikke som en del av den totale opplevelsen i området, som nettopp er viktig når folk er ute på tur.

Besøkendes evne til å tilpasse seg forholdene

Forskningen på villmarksopplevelse illustrerer også hvor stor tilpasning folk har til de rådende betingelsene, og selv om de blir forstyrret i sin opplevelse av området, til stor grad kan akseptere slike forstyrrelser som for eksempel trengsel og forstyrrende oppførsel hos andre besøkende. Cole & Hall (2008b) beregnet på grunnlag av en rekke studier at 25-30 % av de besøkende til villmarksområdene ikke bryr seg så mye om å møte andre folk, i første rekke fordi de ikke søker en opplevelse av å være alene. På den annen side er 5-15 % sterkt forstyrret av andre besøkende og er villig til å reise til et annet område for å finne det de ønsker. De fleste besøkende er med andre ord tilpasningsdyktige til rådende betingelser, og også økte besøksmengder. I stedet for å «irritere» seg over mange besøkende retter folk heller fokuset mot å være nysgjerrige og lære av andre, utforske området, planlegge bedre, og tilpasse seg til rådende situasjon. Studier med data fra en rekke villmarksområder viser at de besøkende forsøker å mestre situasjonen de er oppe i, enten dette handler om å takle mange eller få besøkende. I et tilfelle kan så mye som 40-50 % av de besøkende tilpasse seg til endrete betingelser underveis på turen, ved å legge om ruten, reiser forttere videre eller ligge mer i ro (Stankey 1980).

Også en rekke andre studier viser at de besøkende foretar mindre justeringer i løpet av turen, spesielt på grunn av trengsel på populære steder, enten ved at man velger en annen sti med mindre trafikk eller slå leir litt lenger unna der det er trengsel (Hammit & Patterson 1991, Johnson & Dawson 2004). I de minst besøkte villmarksområdene var det i disse undersøkelsene kun veldig få som ikke hadde brukt visse områder i det hele tatt på grunn av trengsel, og også veldig få rapporterte at de endret teltplass innenfor samme sted som følge av uønsket oppførsel hos andre besøkende. Besøkende bruker også sunn fornuft når uventede situasjoner oppstår, og dette kan i noen tilfelle tilføres til det som benevnes med «produktskifte». For eksempel hvis man hadde forventet å besøke et område med få besøkende og med stillhet og ro, men i stedet opplevde mange andre besøkende og trengsel, skifter man fokus på turen til at denne blir mer preget av «masseturisme» (Heberlein & Shelby 1977). Det er mange måter å takle slike situasjoner på som for eksempel akseptere en ikke-optimal opplevelse, flytte seg til andre områder, foreta positive sammenligninger (det er enda verre andre steder) eller å tenke positivt om den situasjonen man befinner seg i (Schuster mfl. 2006). Slike tilpasninger fortas oftest av de som i utgangspunktet har lav terskel for forstyrrelser i slike områder, men det er verdt å merke seg at disse er minst fornøyde med oppholdet (Johnson & Dawson 2004, Schuster mfl. 2006).

Kort diskusjon

Motiv og opplevelse av villmark

I det følgende diskuterer vi kort spørsmål 1 og 2 som ble stilt innledningsvis. Artikkelen viser at det har skjedd endringer i forskning på villmarksopplevelse, fra rene beskrivelser av hva en slik opplevelse inneholder via en tilbud/etterspørsel tilnærming knyttet til tilfredshet, til hvordan opplevelsen formes av det livet vi lever og de erfaringene vi har med liknende opplevelser over tid. Det er helt klart at forventninger og mål med besøket ikke alltid er entydige, og de vil også endres over tid, både før, under og etter besøket. Turen i seg selv er i stor grad påvirket av påfunn og ideer underveis, og mange har stor spontanitet i løpet av turen, dvs. turen går sjelden helt som planlagt.

Vi kan også si at opplevelsen er som en fortelling, nye opplevelser og impulser legges til, og opplevelsen er i kontinuerlig forandring og er også unik for det enkelte individ. Det er et gjennomgangstema at de besøkende bryr seg om de grunnleggende forholdene ved villmarksområder, slik som følelsen av å være alene, oppleve ensomhet, enkelthet og det å ha stor frihet (Patterson & Hammit 1990). Disse faktorene motiverer sterkt til å besøke områder som gir slike opplevelser, selv om dette har ulikt innhold hos individene. En slik grunnleggende dynamisk og relativ opplevelse av villmark er nettopp årsaken til at forholdene ikke kan overføres til presise definisjoner og standarder. Den enkelte besøkende legger veldig forskjellig innhold i hvor, når og hvordan slike opplevelser kan oppnås.

Vi har også vist at stedet kan spille en stor rolle for den enkelte, ved at det bygges sterke forbindelser mellom individ og sted, og som igjen medfører en sterk følelse av stedsidentitet. Forvaltningen må ta inn over seg disse forholdene, og ikke bare fokusere på stedet som et fysisk-biologisk sted, men et sted der individ og grupper av individer kontinuerlig definerer innhold og bruk. Det er også viktig å merke seg at forhold mellom sted og menneske ikke bare er personlige, men også en del av en kulturell, teknologisk og miljømessig utvikling som kan innvirke på hva som vurderes som villmark og hvordan villmarka blir verdsett, og ikke minst hvordan folk vil forholde seg til disse områdene i fremtiden. Stedets egenskaper kan med andre ord sette grenser for hva som er mulig å gjøre, men innenfor disse rammene er individet fri til å utvikle sin egen opplevelse. Områdene kan beskrives som en «åpen bok», de gir utallige muligheter, men forteller deg ikke direkte hva du skal gjøre slik som sterk tilrettelegging i større grad gjør.

Forholdet mellom individ og sted endrer seg kontinuerlig, før, under og etter turen. Dette viser hvor rik og variert naturopplevelser er, i forhold til hva folk søker, opplever, og deltar i. Det kommer klart frem at det kan være vanskelig å skille hva en opplevelse i villmarkspregede områder skiller seg fra en opplevelse i andre naturlandskap. For noen besøkende vil områder med villmarkspreget kun være egnede områder og en ramme for å utøve aktiviteten de ønsker å utøve. For andre vil områdene ha en unik karakter og medføre unike opplevelser med de elementer og miljøer som er beskrevet over. Vi har også sett at forskningen har vært veldig opptatt av opplevelse av trengsel for de som besøker villmarksområder, og selv om kunnskapen på dette området er langt fra entydig, kan det likevel ikke være noe tvil om at mengde andre besøkende har stor betydning for opplevelsesverdiene. Men fordi de besøkende til slike områder viser så stor variasjon med hensyn på motivasjon, forventning og aktivitet, er det svært vanskelig å generalisere. En gitt mengde folk kan opplagt være en stor forstyrrelse for noen, men trenger ikke å være noen forstyrrelse i det hele tatt for andre.

Forvaltning av villmarksområder

I det følgende diskuterer vi kort spørsmål 3 og 4 som ble stilt innledningsvis. Det er verdt å merke seg hvor stor tilpasning de besøkende ser ut til å ha i forhold til opplevelse av trengsel, og at selv om man opplever en form for trengsel trenger dette ikke å virke spesielt negativt inn på opplevelsen. Det er verdt å merke seg at mange av de faktorene folk verdsetter med turen, knyttet til landskapet og naturen, været eller situasjonen, kan ikke i det hele tatt eller lar seg vanskelig påvirkes av forvaltningen. De viktigste faktorene forvaltningen kan gjøre noe med er informasjon og kunnskap, fysisk tilrettelegging og ulike former for reguleringer. De besøkende har mye lettere for å nevne hva som virker positivt inn på opplevelsen enn det som virker negativt. Søppel, slitasje og hærverk er de forholdene som folk reagerer mest på, og som forvaltningen i mange tilfeller kan gjøre noe med. Den negative påvirkningen virker som oftest i korte tidsrom i løpet av turen (startpunkt, attraksjoner, knutepunkt, landemerker etc.), mens de positive sidene er noe de besøkende ofte opplever på store deler av turen.

Dette er nok en viktig årsak til at folk ikke opplever trengsel som et stort problem; hvis de har opplevd noe negativt har dette kun vart i korte tidsrom. Slik sett er det viktig at forvaltningen ikke utfører tiltak som forstyrrer unødvendig inn på opplevelsen, tilretteleggingen skal være enkel og naturvennlig, og med en slik enkel forvaltning vil de aller fleste kunne ha gode opplevelser. Er det områder med store besøksmengder eller områder der man ønsker store besøksmengder må det til en sterkere og mer tydelig forvaltning, og dette vil de aller fleste akseptere så lenge man informerer godt slik at de besøkende er forberedt på hva som kommer. De aller fleste besøkende har stor evne til å tilpasse seg rådende forhold. De setter seg inn i forholdene og er forberedt på hva som vil møte dem, og de velger tider der det er minst trengsel på forhånd. Når de har kommet til stedet, er de mentalt forberedt og unngår de elementene som kan forstyrre opplevelsen.

Vi har dermed utviklet en hypotese om at det er kontrastene mellom ulike opplevelsesmiljøer som gir ulike opplevelser. For eksempel vil en opplevelse i urørt skog være annerledes enn en opplevelse i en parkskog, men uten at vi vurderer om den ene opplevelsen er bedre enn den andre. Opplevelsene er ulike. I tillegg tenker vi at hvordan brukeren opplever de ulike miljøene på urban-natur skalaen avhenger stort av individuelle forhold som erfaring, preferanser og ønsker. Villmark kan med andre ord være skogholtet i nabolaget hvis man aldri har besøkt skogen før, mens en erfaren bruker ønsker å gå milevis eller ukesvis i vegløse områder for å oppleve villmark.

Konklusjon

Det mest objektive definisjonen av villmark er gjennom begrepet inngrepsfrie naturområder (INON, www.miljostatus.no). Dette er områder som ligger en kilometer eller mer i luftlinje fra tyngre tekniske inngrep. Veier, jernbanelinjer, vassdragsinngrep og større kraftlinjer er eksempler på tyngre tekniske inngrep. Villmarkspregede områder: Områder fem kilometer eller mer fra tyngre tekniske inngrep. Men en gjennomgang av litteratur fra Nord-Amerika der villmarksopplevelse er studert inngående siden 1960-tallet, viser at en opplevelse av villmark er relativ. Gjennomgangen viser at villmarksopplevelsen handler om erfaringer, forventninger og ikke minst om en opplevelse av «kontrast» til noe man vanligvis ikke opplever. De som reiser til et avsidesliggende område og opplever mange andre besøkende, slitasje og trengsel, får negative opplevelser. Samtidig viser litteraturen at folk i stor grad tilpasser seg situasjonen, slik at opplevelsen likevel kan bli god.

Det er et mindre segment i befolkningen (5-15 %) som søker turer til de mest avsidesliggende og urørte delene naturområdene for å oppnå spesielle opplevelseskvaliteter.

Med bakgrunn i litteraturstudie definerer vi følgende faktorer som er spesielt studert i forhold til villmarksopplevelse:

- Følelsen av å være alene
- Følelsen av å være langt vekk
- Følelsen av å oppleve urørt opprinnelig natur
- Følelsen av å mestre det å finne frem
- Følelsen av å mestre vanskelig terreng
- Følelsen av stillhet og ro
- Følelsen av fredfulle omgivelser og tid til ettertanke
- Følelsen av å leve i øyeblikket og at tiden står stille
- Følelsen av at få andre har vært der før
- Følelsen av å oppdage noe nytt
- Følelsen av å være oppmerksom og på vakt
- Følelsen av å mestre enkle forhold
- Samhold i gruppen

Det er en del opplevelsesdimensjoner som er spesielt nevnt i forhold til villmarksopplevelse, men hvordan man opplever disse dimensjonene vil variere stort mellom personer. Derfor er det viktig å betrakte villmarksopplevelse som noe som står i kontrast til mer vanlige opplevelser. For de som aldri har vært i skogen før, vil skogholtet i nabolaget kunne bidra med mange av de samme dimensjonene som nevnt over. Villmarksopplevelse har da mer å gjøre med hvor kraftig gradienten er fra bebygd område, heller enn fysiske målbare egenskaper ved området i seg selv.

Det åpner seg dermed et vernekonsept som knytter seg til vern av sterke naturgradienter/-kontraster, noe som er spesielt relevant for vern av bynært friluftsliv. I artikkelen nevner vi at vern av mindre «villmarksområder» (jfr. §11 i Markaloven, Oslo) i bynære områder kan bidra med helt spesielle opplevelseskvaliteter for byens innbyggere. Både vern av mindre villmarkspregede områder nær byene og vern av store avsidesliggende områder vil kunne gi viktig bidrag til villmarksopplevelser for mange i dagens samfunn, og dette spesielt i en tid hvor det tilrettelegges «overalt» for friluftsliv og turisme.

Finansiering

Artikkelen er finansiert av prosjektet URBAN SIS (Strategisk Institutsatsing), Norges Forskningsråd (prosjekt no. 160022/F40).

Referanser

- Aasetre, J. & V. Gundersen. 2012. Outdoor recreation research: Different approaches, different values? *Norwegian Journal of Geography* 66: 193-203.
- Absher, J. D. & R. G. Lee. 1981. Density as an incomplete cause of crowding in backcountry settings. *Leisure Sciences* 4: 231-247.
- Arnould, E. J. & L. L. Price. 1993. River magic: Extraordinary experience and the extended service encounter. *Journal of Consumer Research* 20: 24-45.
- Borrie, W. T. 2004. Why primitive experiences in wilderness? *International Journal of Wilderness* 10: 18-20.
- Borrie, W. T. & J. R. Roggenbuck. 2001. The dynamic, emergent, and multi-phasic nature of on-site wilderness experiences. *Journal of Leisure Research* 33: 202-228.
- Brooks, J. J., Wallace, G. N. & D. R. Williams. 2006. Place as relationship partner: An alternative metaphor for understanding the quality of visitor experience in a backcountry setting. *Leisure Sciences* 28: 331-349.
- Brooks, J. J. & D. R. Williams. 2011. Continued wilderness participation: experience and identity as long-term and relational phenomena. In: Cole, David N. (Ed.): *Wilderness visitor experiences: Progress in research and management*. Proceedings RMRSP-66. U.S. Department of Agriculture, Forest Service, Rocky Mountain Research Station, Fort Collins, Colorado.
- Brown, P. J. & G. Haas. 1980. Wilderness recreation experiences; The Rawah case. *Journal of Leisure Research* 12: 229-241.
- Bruun, M. & E. Gabrielsen. 1970. Landskapskvalitet og arealdisponering. *Byggekunst* 1: 2-8.
- Bultena, G. L. & M. J. Taves. 1961. Changing wilderness images and forestry policy. *Journal of Forestry* 59: 167-171.
- Bultena, G., Albrecht, D. & P. Womble. 1981a. Freedom versus control: A study of backpackers' preferences for wilderness management. *Leisure Sciences* 4: 297-310.
- Bultena, G., Field, D., Womble, P. & D. Albrecht. 1981b. Closing the gates: A study of backcountry use-limitation at Mount McKinley National Park. *Leisure Sciences* 4: 249-267.
- Burch, W. R. Jr. 1966. Wilderness: The life cycle and forest recreational choice. *Journal of Forestry* 64: 606-610.
- Burch, W. R. Jr. 1981. The ecology of metaphor: Spacing regularities for humans and other primates in urban and wildland habitats. *Leisure Sciences* 4: 213-230.
- Clawson, M. & J. L. Knetsch. 1966. *Economics of outdoor recreation*. Johns Hopkins, Baltimore.
- Cole, D. N., Watson, A. E. & J. W. Roggenbuck. 1995. Trends in wilderness visitors and visits: Boundary Waters Canoe Area, Shining Rock, and Desolation Wildernesses. Research Paper INT-RP-483. Department of Agriculture, Forest Service Intermountain Research Station, Ogden, Utha.
- Cole, D. N. & T. E. Hall. 2008a. Wilderness visitors, experiences, and management preferences: How they vary with use level and length of stay. Research Paper RMRS-RP-71. U.S. Department of Agriculture, Forest Service, Rocky Mountain Research Station, Fort Collins, Colorado.
- Cole, D. N. & T. E. Hall. 2008b. The "adaptable human" phenomenon: implications for recreation management in high-use wilderness. Pp 126-131. In: Harmon, D. (Ed.). *People, places, and parks: Proceedings of the 2007 George Wright Society*. George Wright Society, Hancock, Michigan.
- Cole, D. N. & T. E. Hall. 2009. Perceived effects of setting attributes on visitor experiences in wilderness: Variation with situational context and visitor characteristics. *Environmental Management* 44: 24-36.
- Cole, D. N. & T. E. Hall. 2010a. Privacy functions and wilderness recreation: Use density and length of stay effects on experience. *Ecopsychology* 2: 67-75.
- Cole, D. N. & T. E. Hall. 2010b. Experiencing the restorative components of wilderness environments: Does congestion interfere and does length of exposure matter? *Environment and Behavior* 42: 806-823.
- Cole, D. N. 2011. Planned diversity: The case for a system with several types of wilderness. *International Journal of Wilderness* 17: 9-14.
- Cole, D. N. & D. R. Williams. 2012. Wilderness Visitor Experiences: A Review of 50 Years of Research. In: Cole, D. N. *Wilderness visitor experiences: Progress in research and management*. Proceedings RMRS-P-66. Rocky Mountain Research Station, Fort Collins, Colorado.

-
- Cronon, W. 1998. The trouble with wilderness, or getting back to the wrong nature. In J. Callicott & M. Nelson (Eds.), *The great new wilderness debate* (pp. 471–499). Athens: University of Georgia Press.
- Driver, B. L. & R. C. Knopf. 1977. Personality, outdoor recreation and expected consequences. *Environment and Behavior* 9: 169-193.
- Driver, B. L., Nash, R. & G. Haas. 1987. Wilderness benefits: A state-of-knowledge review. Pp 294-319 In: Lucas, R. C. (ed.). *Proceedings – National wilderness research conference: issues, state-of-knowledge, future directions*. Gen. Tech. Rep. INT-220. U.S. Department of Agriculture, Forest Service, Rocky Mountain Research Station, Ogden, Utha.
- Dustin, D. L. & L. H. McAvoy. 1982. The decline and fall of quality recreation opportunities and environments? *Environmental Ethics* 4: 49-57.
- Dvorak, R. G. & W. T. Borrie. 2007. Changing relationships with wilderness: A new focus for research and stewardship. *International Journal of Wilderness* 13: 12-15.
- Farber, M. E. & E. T. Hall. 2007. Emotion and environment: Visitors' extraordinary experiences along the Dalton Highway in Alaska. *Journal of Leisure Research* 39: 248-270.
- Fredman, P. & L. Emmelin. 2001. Wilderness Purism, Willingness to Pay and Management Preferences: A Study of Swedish Mountain Tourists. *Tourism Economics* 7: 5–20.
- Fredrickson, L. M. & D. H. Anderson. 1999. A qualitative exploration of the wilderness experience as a source of spiritual inspiration. *Journal of Environmental Psychology* 19: 21-39.
- Gundersen, V. & L. H. Frivold. 2008. Public preferences for forest structures: A review of quantitative surveys from Finland, Norway and Sweden. *Urban Forestry & Urban Greening* 7: 241-258.
- Gundersen, V., Skår, M., Tangeland, T. & Vistad, O. I. 2011. Særskilt vern av friluftsområder i Osloområdet etter markalovens § 11 - Kunnskapsgrunnlag, kriterier og registreringsmetode – NINA Rapport 664. 78 p.
- Gundersen, V., Aasetre, J. & O. Andersen. 2012. Folks preferanser for barskoglandskap i Norge. *Tidsskriftet Utmark* 1(12): 1-20.
- Gundersen, V., T. Tangeland. & B. P. Kaltenborn. 2015. Planning for recreation along the opportunity spectrum: The case of Oslo, Norway. *Urban Forestry & Urban Greening*. 14: 210-217. DOI information: 10.1016/j.ufug.2015.01.006
- Gundersen, V. & O.I. Vistad. 2016. Public Opinions and Use of Various Types of Recreational Infrastructure in Boreal Forest Settings. *Forests* 7: 113. Doi:10.3390/f7060113
- Haggard, L. M. & D. R. Williams. 1992. Identity affirmation through leisure activities: Leisure symbols of the self. *Journal of Leisure Research* 24: 1-18.
- Hall, T. E., Seekamp, E. & D. N. Cole. 2010. Do recreation motivations and wilderness involvement relate to support for wilderness management? A segmentation analysis. *Leisure Sciences* 32: 109-124.
- Hallikainen, V. 1998. The Finnish wilderness experience. *Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja*, 711, 1–288.
- Hammitt, W. E. 1982. Cognitive dimensions of wilderness solitude. *Environment and Behavior* 14: 478-493.
- Hammitt, W. E. & M. E. Patterson. 1991. Coping behavior to avoid visitor encounters: Its relationship to wildland privacy. *Journal of Leisure Research* 23: 225-237.
- Hammitt, W. E. & W. M. Rutlin. 1995. Use encounter standards and curves for achieved privacy in wilderness. *Leisure Sciences* 17: 245-262.
- Heberlein, T. & B. Shelby. 1977. Carrying capacity, values, and the satisfaction model: A reply to Greist. *Journal of Leisure Research* 9: 142-148.
- Hull, R. B., Stewart, W. P. & Y. K. Young. 1992. Experience patterns: Capturing the dynamic nature of recreation experience. *Journal of Leisure Research* 24: 240-252.
- Hull, R. B. & W. P. Stewart. 1995. The landscape encountered and experienced while hiking. *Environment and Behavior* 27: 404-426.
- Jacob, G. R. & R. Schreyer. 1980. Conflict in outdoor recreation: A theoretical perspective. *Journal of Leisure Research* 12: 368-380.
- Jensen, F.S. & N. E. Koch. 1994. *Friluftsliv i Skovene 1976/77–1993/94.*; Forskningscentret for Skov & Landskab: Hørsholm, Denmark.

-
- Johnson, A. K. & C. P. Dawson. 2004. An exploratory study of the complexities of coping behavior in Adirondack Wilderness. *Leisure Sciences* 26: 1-13.
- Kaltenborn, B. P. 1993. Forskning på friluftslivet: Bakgrunn og utvikling. In: Kaltenborn, B. P. & Vorkinn, M. eds. *Vårt friluftsliv. Temahefte 3. Norsk institutt for naturforskning, Lillehammer.*
- Kaplan, R. 1974. Some psychological benefits of an outdoor challenge program. *Environment and Behavior* 6: 101-119.
- Knopf, R. C. 1983. Recreational needs and behavior in natural settings. Pp 205-240 In Altman, I. & J. F. Wohlwill. (Eds.). *Behavior and the natural Environment*. Plenum Press.
- Kowarik, I. 2018. Urban wilderness: Supply, demand, and access. *Urban Forestry & Urban Greening* 29: 336-347.
- Kuentzel, W. F. & T. A. Heberlein. 1992. Cognitive and behavioral adaptations to perceived crowding: A panel study of coping and displacement. *Journal of Leisure Research* 24: 377-393.
- Kuentzel, W. F. & T. A. Heberlein. 2003. More visitors, less crowding: Change and stability of norms over time at the Apostle Islands. *Journal of Leisure Research* 35: 349-371.
- Kuss, F. R., Graefe, A. R. & J. J. Vaske. 1990. Visitor impact management: a review of research. National Parks and Conservation Association Washington, DC.
- Kyle, G., Graefe, A., Manning, R. & J. Bacon. 2004a. Effect of activity involvement and place attachment on recreationists' perceptions of setting density. *Journal of Leisure Research* 36: 209-231.
- Kyle, G., Graefe, A., Manning, R. & J. Bacon. 2004b. Effect of place attachment on users' perceptions of social and environmental conditions in a natural setting. *Journal of Environmental Psychology* 24: 213-225.
- Lee, R. G. 1977. Alone with others: the paradox of privacy in wilderness. *Leisure Sciences* 1: 3-19.
- Legare, A.-M. & W. Haider. 2008. Trend analysis of motivationbased clusters at the Chilkoot Trail National Historic site of Canada. *Leisure Sciences* 30: 158-176.
- Lucas, R. C. 1964a. The recreational use of the Quetico-Superior area. Research Paper LS-8. U.S. Department of Agriculture, Forest Service, Lake States Forest Experiment Station, St. Paul, Minnesota.
- Lucas, R. C. 1964b. The recreational capacity of the Quetico-Superior area. Research Paper LS-15. U.S. Department of Agriculture, Forest Service, Lake States Forest Experiment Station, St. Paul, Minnesota.
- Lucas, R. C. 1980. Use patterns and visitor characteristics, attitudes and preferences in nine wilderness and other roadless areas. Research Paper INT-253. U.S. Department of Agriculture, Forest Service, Intermountain Research Station, Ogden, Utha.
- Lynn, N. A. & R. D. Brown. 2003. Effects of recreational use impacts on hiking experiences in natural areas. *Landscape and Urban Planning* 64: 77-87.
- Manfredo, M. J., Driver, B. L. & P. J. Brown. 1983. A test of concepts inherent in experience-based setting management for outdoor recreation areas. *Journal of Leisure Research* 15: 263-283.
- Manning, R. E., Lime, D. W., Freimund, W. & D. Pitt. 1996. Crowding norms at frontcountry sites: a visual approach to setting standards of quality. *Leisure Sciences* 18: 39-59.
- Manning, R. E. 2003. Emerging principles for using information/education in wilderness management. *International Journal of Wilderness* 9: 20-27.
- Manning, R. E. 2007. *Parks and carrying capacity: Commons without tragedy*. Island Press, Washington DC.
- Manning, R. E. 2011. *Studies in outdoor recreation: Search and research for satisfaction*, 3rd edition. Oregon State University Press, Corvallis.
- McCool, S. F. 2004. Wilderness character and the notion of an "unconfined" experience. *International Journal of Wilderness* 10: 15-17.
- McIntyre, N. & J. W. Roggenbuck. 1998. Nature/person transactions during an outdoor adventure experience: a multiphasic analysis. *Journal of Leisure Research* 30: 401-422.
- Moore, S. D., Brickler, S. K., Shockey, J. W. & D. A. King. 1989. Sociological aspects of recreation at Aravaipa Canyon Wilderness, Arizona. Unpublished report. Bureau of Land management, Safford, Arizona.
- Nash, R. 1967. *Wilderness and the American mind*. London: Yale University Press.

-
- Odden, A. 2008. Hva skjer med norsk friluftsliv? En studie av utviklingstrekk innen norsk friluftsliv 1970-2004. Dr. philos. avhandling. Geografisk institutt, Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet, Trondheim.
- Omodei, M. M. & A. J. Wearing. 1990. Need satisfaction and involvement in personal projects: Toward an integrative model of subjective well-being. *Journal of Personality and Social Psychology* 59: 762-769.
- Patterson, M. E. & W. E. Hammitt. 1990. Backcountry encounter norms, actual reported encounters, and their relationship to wilderness solitude. *Journal of Leisure Research* 22: 259-275.
- Patterson, M. E., Watson, A. E., William, D. R. & J. R. Roggenbuck. 1998. An hermeneutic approach to studying the nature of wilderness experiences. *Journal of Leisure Research* 30: 423-452.
- Peden, J. G. & R. M. Schuster. 2008. Assessing the transactional nature of wilderness experiences: Construct validation of the wilderness-hassles appraisal scale. *Environmental Management* 42: 497-510.
- Raadik, J., Cottrell, S. P., Fredman, P., Ritter, P. & P. Newman. 2010. Understanding Recreational Experience Preferences: Application at Fulufjället National Park, Sweden. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism* 10: 231-247.
- Roggenbuck, J. W., Williams, D. R. & A. E. Watson. 1993. Defining acceptable conditions in wilderness. *Environmental Management* 17: 187-197.
- Roggenbuck, J. W. 2004. Managing for primitive recreation in wilderness. *International Journal of Wilderness* 10: 21-24.
- Rybråten, S. 2013. "This is not a wilderness. This is where we live." Enacting nature in Unjárga-Nesseby, Northern Norway. PhD Sosialantropologisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Saarinen, J. 2018. What are wilderness areas for? Tourism and political ecologies of wilderness uses and management in the Anthropocene. *Journal of Sustainable Tourism*, DOI: 10.1080/09669582.2018.1456543
- Saarinen, J. 2016. Wilderness conservation and tourism: What do we protect for and from whom? *Tourism Geographies* 18: 1-8.
- Saarinen, J. 2005. Tourism in northern wildernesses: Nature-based tourism development in northern Finland. In: Hall, C. M. & S. Boyd (Eds.), *Nature-based tourism in peripheral areas: Development or disaster* (pp. 36-49). Clevedon: Channelview Publications.
- Saarinen, J. 2007. Tourism in peripheries: The role of tourism in regional development in Northern Finland. In: Jansson, B. & D. Muller (Eds.), *Tourism in high latitude peripheries: Space, place, and environment* (pp. 41-52). Oxon: CABI.
- Saarinen, J. 2013. "Tourism into the wild": The limits of tourism in wilderness. In: Holden, A. & D. Fennell (Eds.), *The Routledge handbook of tourism and the environment* (pp. 145-154). London, Routledge.
- Schuster, R., Hammitt, W. E. & D. Moore. 2006. Stress appraisal and coping response to hassles experienced in outdoor recreation settings. *Leisure Sciences* 28: 97-113.
- Schreyer, R., Jacob, G. & R. White. 1981. Environmental meanings as a determinant of spatial behavior. *Proceedings of Applied Geography Conferences* 4: 294-300.
- Schreyer, R., Lime, D. W. & D. R. Williams. 1984. Characterizing the influence of past experience on recreation behavior. *Journal of Leisure Research* 16: 34-50.
- Seekamp, E. & D. N. Cole. 2009. Deliberating the experiential qualities of wilderness: Similar meanings, but divergent standards. *International Journal of Wilderness* 15: 23-28.
- Shafer, C. S. & W. E. Hammitt. 1995. Purism revisited: Specifying recreational conditions of concern according to resource intent. *Leisure Sciences* 17: 15-30.
- Shelby, B. 1980. Crowding models for backcountry recreation. *Land Economics* 56: 43-55.
- Skjeggedal, T. & T. Arnesen. 2005. 45 prosent av Norge er inngrepsfritt! Om inngrepsfrie naturområder i Norge. *Tidsskriftet utmark*.
- Smaldone, D., Harris, C. & N. Sanyal. 2005. An exploration of place as process: The case of Jackson Hole, WY. *Journal of Environmental Psychology* 25: 397-414.
- Stankey, G. H. 1973. Visitor perception of wilderness recreation carrying capacity. Research Paper INT-142. U.S. Department of Agriculture, Forest Service, Intermountain Forest & Range Experiment Station, Ogden, Utha.
- Stankey, G. H. 1980. A comparison of carrying capacity perceptions among visitors to two wildernesses. Research Paper INT-242. U.S. Department of Agriculture, Forest Service, Intermountain Forest & Range Experiment Station, Ogden, Utha.

-
- Stankey, G. H. & R. Schreyer. 1987. Attitudes toward wilderness and factors affecting visitor behavior. Pp 246-293 In: Lucas, R. C. (Ed.). *Proceedings—national wilderness research conference; issues, state-of-knowledge, future directions*. General Technical Report INT-220. U.S. Department of Agriculture, Forest Service Intermountain Research Station, Ogden, Utha.
- Stewart, W. P. & D. N. Cole. 2001. Number of encounters and experience quality in the Grand Canyon backcountry: a consistently negative but weak relationship. *Journal of Leisure Research* 33: 106-120.
- Stewart, W. P. & M. F. Floyd. 2004. Visualizing leisure. *Journal of Leisure Research* 36: 445-460.
- Sæþórsdóttir, A. D. 2010a. Planning nature tourism in Iceland based on tourist attitudes. *Tourism geographies* 12: 25-52.
- Sæþórsdóttir, A. D. 2010b. Tourism struggling as the Icelandic wilderness is developed. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism* 10: 334-357
- Sæþórsdóttir, A. D., Hall, C. M. & J. Saarinen. 2011. Making wilderness: Tourism and the history of the wilderness idea in Iceland. *Polar Geography* 34: 249-273
- Sæþórsdóttir, A. D. 2013. Managing popularity: Changes in tourist attitudes in a wilderness destination. *Tourism Management Perspectives* 7: 47-58.
- Sæþórsdóttir, A. D. & J. Saarinen. 2016. Challenges due to changing ideas of natural resources: tourism and power plant development in the Icelandic wilderness. *Polar Record* 52: 82-91.
- Vaske, J. J., Shelby, B., Graefe, A. & T. Heberlein. 1986. Backcountry encounter norms: Theory, method and empirical evidence. *Journal of Leisure Research* 18: 137-153.
- Vaske, J. J. & L. B. Shelby. 2008. Crowding as a descriptive indicator and an evaluative standard. *Leisure Sciences* 30: 111-126.
- Vistad, O. I. 1995. *I skogen og i skoltet: ein analyse av friluftsliv, miljøoppleving, påverknad og forvaltning i Femundsmarka, med jamføringer til Rogen og Långfjället*. PhD.
- Vistad, O.I. & M. Vorkinn. 2012. The wilderness purism construct: Experiences from Norway with a simplified version of the purism scale. *Forest Policy and Economics* 19: 39–47.
- Warzecha, C. A. & D. W. Lime. 2001. Place attachment in Canyonlands National Park: Visitors' assessments of setting attributes on the Colorado and Green Rivers. *Journal of Park and Recreation Administration* 19: 59-78.
- Watson, A., Glaspell, B., Christensen, N., Lachapelle, P., Sahanatien, V. & F. Gertsch. 2007. Giving voice to wildlands visitors: Selecting indicators to protect and sustain experiences in the eastern arctic of Nunavut. *Environmental Management* 40: 880-888.
- Watson, A. E., Niccolucci, M. J. & D. R. Williams. 1994. The nature of conflict between hikers and recreational stock users in the John Muir Wilderness. *Journal of Leisure Research* 26: 372-385.
- White, D. D., Virden, R. J. & C. J. Van Riper. 2008. Effects of place identity, place dependence, and experience-use history on perceptions of recreation impacts in a natural setting. *Environmental Management* 42: 647-657.
- Williams, D. R., Schreyer, R. & R. C. Knopf. 1990. The effect of experience use history on the dimensional structure of motivations to participate in leisure activities. *Journal of Leisure Research* 22: 36-54.
- Williams, D. R., Roggenbuck, J. W., Patterson, M. E. & A. E. Watson. 1992a. The variability of user-based social impact standards for wilderness management. *Forest Science* 23: 154-172.
- Williams, D. R., Patterson, M. E., Roggenbuck, J. W. & A. E. Watson. 1992b. Beyond the commodity metaphor: Examining emotional and symbolic attachment to place. *Leisure Sciences* 14: 29-46.
- Williams, K. & D. Harvey. 2001. Transcendent experience in forest environments. *Journal of Environmental Psychology* 21: 249-260.